
ÚJKOR

A Habsburg Monarchia 1815–1918 között

Amikor az olvasó először a kezébe veszi a könyvet, óhatatlanul elgondolkodik azon, hogy mégis mi újat lehet még írni a magyar és a sok utódnemzet történetírásai által szinte túlanalizált korszakról egy monografikus műben? A címet tekintve felmerül a kérdés, hogy miért a hosszú XIX. század időintervallumát veszi a vizsgálat alapjául a szerző és a lehetőségei közül miért a Habsburg Monarchiát választotta terminusként?

A cambridge-i történész, *Steven Beller* maga is felteszi egyebek közt ezeket a kérdéseket, majd folyékony narráción keresztül igyekszik megértetni olvasójával a válaszait, melyek az ún. 'revizionista' történetírás új fordulataként értelmezhetők. *Pieter M. Judson* 2016-os munkáját¹ leszámítva ez a kötet és a *Charles W. Ingrao* által írt „előzmény”-kötet² foglalkozik azzal, hogy a címben szereplő korszak és a hatalmi formáció történetét a nemzeti történetírásoktól elragadva reinterpretálja. A mű felépítése kronologikus és letisztult. A fejezet címek egy-egy szóval jellemzik a tárgyalt korszakot (pl.: 1879–1897: nacionalizáció, 1897–1914: modernizáció). Térképekkel és ábrákkal szemlélteti a teret és argumentumait, karcolatok és fotók tanúskodnak a szerző által leírt eseményekről és jelenségekről. A narratíva lineáris és folyószövegét kisebb alcímek tördelik. A korszakokat átölelő fejezetek három-négy tematikus alrészre oszlanak, melyek általában ebben a sorban következnek: külső/világpolitikai

---

1 Pieter M. Judson: *The Habsburg Empire. A New History*. The Belknap Press of the Harvard University Press, London, 2016. Erről a könyvről bővebben ír Varga Bálint a Korall 2017-es számában (18. évf., 67. szám, 149–153 pp.), valamint a magyar viszonylatban ír a revizionistákról.

2 Charles W. Ingrao: *The Habsburg Monarchy, 1618–1815*. 3. kiadás, Cambridge University Press, 2019.

folyamatok, a Monarchia egyes részeinek belső folyamatai, majd kultúra és eszmetörténet. A szerző által felépített érvelés egy világos célt szolgál: a Monarchia atavisztikus, sokak számára nehezen érthető történeti képének átalakítását és a Monarchiához társított tévképzetek (pl.: „népek börtöne”, „ká-ká-nia”) demitizálását, vagy egyes esetekben teljes koncepciók lerombolását.

A szerző egyértelműen vállalja a konfliktust a nemzeti történetírók képviselőivel, azonban ez nem jelenti azt, hogy nem szintetizál, nem enged meg különböző kompromisszumokat más történetírók munkáival kapcsolatban. A könyvben az ok-okozati megközelítés kapcsán maga is úgy látja, hogy az első világhétségért végső soron a Monarchia a felelős. A felelősség keresése viszont leginkább nemzetállami narratíva, ami egyben implicit moralizálást tartalmaz. Bellerrel az utóbbi kijelentésben egyet érthetünk, hiszen a történetek vizsgálatánál a *ki* helyett a *hogyan* kérdés felvetésével közelebb kerülhetünk megismerésünk tárgyához, moralizálás nélkül, lényegében eljutva a revizionista kutató álláspontjához. A szerző ennek megfelelően azt kívánja kideríteni, *hogyan* jutott a Monarchia 1918-ra abba a szituációba, amely 1919-ben a Saint-Germain-i békével írásban rögzítette Közép-Európa radikális átrendeződését. A belső (domesztikus) és nemzetközi (internacionális) folyamatokat egyben vizsgálja a szerző, sokszor elkülönítés nélkül, a politikatudósokhoz³ hasonlóan, akik „intermesztikusként” jellemzik ezeket az ügyeket.

A szerző a felvezetést a patrimoniális Habsburg-uralom leírásával keretezi, amely kiváló alkalmat szolgáltat arra, hogy a hétköznapi olvasó számára tisztázza a bonyolultabb fogalmakat és a Habsburgok közép- és kelet-európai uralmának eredetét. A Habsburgok általánosan tehetséges és ügyes politikával őrizték meg hatalmi státuszukat, melyet Beller szerint végül csak pár évtized rossz széria tört meg. Így ír a bürokratikus reformfolyamatokról és az ügyes diplomáciáról, a jozefinsita reformokról és a napóleoni nacionalizmusra adott reakciós determinizmusról. Magát a determinizmust a szerző sem

3 Bővebben a fogalomhoz lásd e témában: Marton Péter: *A külpolitika elemzése. Fogalmak és módszerek a külpolitika forrásainak feltárására*. AJTK, Budapest, 2013. Vö. Kiss J. László: *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009.

tudja elkerülni, amikor a politológiai bölcsességet mellőzve történelmi „szükségszerűségként” ír a Monarchiáról, bár ezt leginkább annak európai hatalmi szerepének leírásához használatos képként teszi. A szakmabeliek számára ír azonban, amikor a historiográfiai vitákat összegzi és a nemzeti történetírások által keletkeztetett tévképzeteknek üzen hadat. Ugyanakkor óhatatlanul felmerül az olvasóban, hogy ha a szláv történetírásokkal való számvetés folyamán a szerző sokszor magyar – általa iskolateremtőnek nevezett – írásokra támaszkodik (*Deák István, Fejtő Ferenc, Jászi Oszkár*) – akkor nem csak a régi nacionalista írások felsorakoztatásával újabb köntösbe bújtatott, ideologizált művel van-e dolgunk? Beller igyekszik ugyan mértéktartó maradni és általánosan elítélni az ideologizáló írásokat, noha ebben ő maga is vétkes, főleg a konklúziót és a zárószavát tekintve. A szláv és szlavofil történetírók kapcsán megemlíti, hogy az utódállamok krónikásai gyakran aktív szerepet vállaltak a Monarchia felbomlasztásában. Az új megközelítés ('new approach') lényege viszont az előbbivel ellentétben az, hogy a nemzeti mítoszokat lerombolva, a Monarchia válságát a birodalmi szintű belső és külső folyamatok láttatása révén írja le. Beller szerint a Monarchia esetében a felbomlást nem a nacionalisták által hangoztatott nemzeti szükségszerűség okozta – ahogy arról Jászi írt. A Monarchia épp teret engedett a kultúrnacionalizmusnak, melyet egy ideig sikeresen kiaknázott. A bukást az okozta, hogy az uralkodó elit képtelen volt folytatni a rugalmas politikát, és az identitást, valamint a lehetőségeket a modernitáshoz illeszteni.

A könyv első felében igen sok szerepet kap a Metternich-korszak leírása során az identitás, majd a kultúrharc. Beller szerint a Monarchia egyik reakciós túlélési reflexe a birodalmi bürokrácia elszakadása volt a reprezentatív kormányzástól, amely teret engedett az új társadalmi folyamatoknak (reformkor, nemzeti öntudat kialakulása).⁴ A kultúrharc köti össze a modernitással a Monarchia történetét, megszületik a lokális elitek harca az identitásért. Ugyanakkor Beller a

⁴ Beller sokat hivatkozik Alan Sked-re, aki az egyik iskolateremtő íróként a Metternich rendőrállamáról író – sok esetben nemzeti – történetírókkal szemben fogalmazta meg saját revizionista megállapításait. (Alan Sked: *The Decline and Fall of the Habsburg Empire, 1815–1914*. Routledge, London, 1989.)

szociális konstruktivizmus álláspontjára helyezkedik, így vitatja például a magyar nemzet kontinuitását. Ezzel azt próbálja érzékeltetni, hogy a politikai állam nélküli nemzetek hogyan igyekeztek a semmiből megteremteni a saját identitásukat és nemzeti kultúrájukat. Ha azonban *Anthony D. Smith* konstruktivizmus-kritikájára⁵ gondolunk, akkor a szerző kerülhet bajba a kontinuitás vitatásával, hiszen abban az esetben a nemzet rendelkezett egy folyamatos etnikai maggal, ráadásul a jogi keretek is a kontinuitást erősítik. Erről később maga a szerző is szót ejt a magyar rendek és a Magyar Udvari Kancellária speciális státuszának tárgyalásánál. Beller könyvének viszont fontos érve nyugszik ezen a ponton, hiszen a magyar és cseh rivalizálás hozta el a horvát, majd a többi nacionalizmust megjelenését. A Metternich-rendszer széthullását Beller a liberális forradalmak sikere helyett ugyancsak a rendszer rugalmatlanságában látta. Metternich személyének biografikus megközelítéséből kiindulva vezeti le a kancellár elhibázott, külső és belső dichotómiába szorult politikáját. A szerző ügyesen köti össze Metternich bukását és a keleti kérdést saját, szűk kutatási területével – a zsidóság történetével –, de a tankönyvszerű folyószöveg a zseniális interpretáció ellenére bajt okozhat a saját, eredeti gondolatok és a hivatkozott írások visszafejtésében. Nehezen állapítható meg, hogy mikor parafrázeál vagy fejt ki épp saját gondolatait. Talán ez alól kivételt képeznek a zsidóság történetéről írt oldalai, ahol mesteri pontossággal számol be az antiszemitizmus és a cionista mozgalmak századfordulón tetőző viszonyáról. Hasonlóan kiváló leírást ad számunkra a forradalmakról alkotott elméletéről, mely szerint nem kizárólag a liberális-reakciós ellentét, hanem az osztályok pre-modern felosztása eredményezte a forradalmakat, melyet erősített a kancellár személye elleni, kontinens-szerte kialakuló ellenkultúra, Itáliától a magyar korona területéig.

Ezek a forradalmak nem múltak el nyomtalanul a neoabszolutizmus korában sem, amiről a szilveszteri pápens tanúskodott, végül a novarai győzelmet, Haynau és Schwarzenberg erőfeszítéseit követően elindul a Monarchia a liberális modernizáció felé. Ezt a korszakot

5 Nevezetesen az etnocentrikus „nemzeti mag” elméletére, mely szerint az etnikai eredete a nemzeteknek létező, szemben a képzelt közösségek elméletével. (Anthony Smith: *The Ethnic Origins of Nations*. Blackwell, Oxford, 1986.)

a könyv szerzője ismételten életrajzi megközelítéséből kívánja megérteni, ezúttal Ferenc József személyével. A döntés kényelmesnek és helyénvalónak tűnik – elvégre a források jó része a politika mikro-szintjén keletkezett, ahol eldőlt a politikaformálás, Beller pedig sokat foglalkozott a császár személyével korábbi munkáiban. Beller ebben a fejezetben arról ír, hogy gyakorlatilag a provinciális (egyben magyar) elit kihagyásával, az uralkodó által valósultak meg a liberális programok a konzervatív intézmények által, ami egyúttal a cseh és osztrák szupranacionális identitás kezdetét jelentette a Bach-korszakban. A világpolitika kapcsán viszont úgy látja, hogy Ferenc József tapasztalatlansága és személyes kudarca, csökönysége a katonai és diplomáciai téren együttesen vezettek a Birodalom két, sorsát megpecsételő kudarchoz: a német és olasz egység létrejöttéhez. Beller szerint ez jelentette az utat a nyolcéves krízisig, mely végül a kiegyezéssel végződött. Az intézkedés azonban csak elfelezte a belső problémákat egy osztrák–cseh és magyar–szláv részre. Az uralkodó etnikumok, a német–magyar elitek szövetségének uralma ezt követően vitathatatlaná és egyben rugalmatlanná vált.

A szilárd berendezkedés alapjait Beller szerint a Taaffe- és Tiszarendszerek biztosították a továbbiakban, ezzel pedig egyúttal a nacionalizmus előretörését a birodalom két felében. A szerző úgy látja, hogy a német liberálisok bukásával valóságos politikai káosz alakult ki a Lajtán túl, ami a századfordulóig alig javult és csak a neoabszolutizmus eszközeivel voltak visszafoghatók a cseh nemzeti igények. A Lajtán túli rendszerrel szemben a magyar királyságban létrejött a korlátozott parlamentarizmus és egyfajta autoriter rendszer. A szerző szerint – leegyszerűsítve – a rendszerben Tiszáék képezték az ellenzék és a radikálisabb sovíniszták ellensúlyát, úgy, hogy lényegében Tisza és pártja is sovíniszták voltak, s ezáltal koherensen képviselték a magyar érdekeket a dualizmuson belül. A könyv szerzője a sovínizmust összefűzi a kirekesztéssel és az antiszemitizmus tanulmányain keresztül mutatja be a kor kulturális szövetét és etnikai-felekezeti ellentéteit, melyek mind a politikában csúcsoodtak ki. A német–cseh ellentét az antiklerikalizmussal karöltve melegágya lett az antiszemitizmusnak, ami közös nevezővé vált a különböző politikai klikkek között.

A könyv egyik erőssége, hogy a szerző a Monarchia bukását a centripetális erőknek⁶ tulajdonítja, és egységben láttatja a birodalom egymásra hatással bíró politikai erőit, melyek a felszín alatt a külső erőknek megfelelően kezdtek el viselkedni. A kontrafaktualitás határát súrolva azt állítja Beller, hogy a válságos évtizedek megteremtették azt a modernitást, amelyet a Monarchiát vezető elitnek nem tudtak, vagy nem akartak kihasználni. A magyar elit nem akart a kiegyezéstől eltávolodva föderalizációban gondolkodni, a liberális német elit pedig súlyt veszített a konzervatív csehek segítségével megszilárdított Lajtán túli hatalommal szemben, melyet a káosz követett a századfordulón. A szerző szerint a széthúzó nemzeti elit és a modernitás bizonyult végül annak az erőnek, ami behajszolta a nacionalista impériumokat a világégésbe. A kiegyezés rendszere a rugalmasságát akkor veszítette el, amikor Ferenc József és miniszterei a modernitást és a nacionalizmust végül már képtelenek voltak kordában tartani, és ezért átmenetileg az abszolutizmushoz való visszanyúlást választotta az uralkodó, majd a föderalizáció hiánya és Szerbia külpolitikai kihívása elindították a Monarchiát az „önmegsemmisítés” útján.

Az első világháborúhoz közelítve Beller végül számonkéri még utoljára a nacionalista történetírókat és az utódállamok nemzeteit. A régi narratívákat kritikusán közelíti meg a korábbi fejezeteiben szereplő érvei mentén. A Habsburg Birodalom Beller szerint Közép-Európa nagy esélye lehetett volna, a széthullásához vezető – nacionalista történetírók által hangoztatott okokat pedig egyenként vitatja a szerző. A közvetett kritika természetesen az utódállamok legitimitását alátámasztandó nemzeti történetírói műhelyeknek szól. Nem kizárólag a ténymegállapításai miatt, hanem elsősorban a revizionista alapállásaival. Ilyen például a társadalmi konstruktivizmus, és abból fakadóan a nemzeti kontinuitás vitatása. Beller könyvének olvasása után azonban nem maradhat el a jövőbeli vita, hiszen nehéz nem kritikusán visszanezni konkurensének munkáira, még akkor is, ha a szerző néhol beleesik a kontrafaktualitás – saját maga által előidézett – csapdájába. A revizionisták explicit célja és érvelése a

---

⁶ A kifejezést Beller Jászitól kölcsönözte.

Habsburg Monarchiát működő egységként, esetlegesen az Európai Unió politikai megfelelőjeként láttatni, így nem kell messzemenő következtetéseket levonnunk, hogy lássuk ezzel szemben az utódállamok nemzeti történetírásainak és műhelyeiknek teljes vagy részleges antagonizmusát.

Steven Beller: *The Habsburg Monarchy, 1815–1918. (A Habsburg Monarchia, 1915–1918)* Cambridge University Press, Cambridge, 2018. 326 o. és 5 térkép.

Bordás Bertalan